

Кравцова М. О.

*здобувач кафедри загально-правових дисциплін
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України***СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ****CURRENT STATE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENFORCEMENT
OF FREEDOM OF CONSCIENCE AND RELIGION**

У статті проаналізовано сучасний стан адміністративно-правового забезпечення свободи совісті та віросповідання. Розкрито призначення адміністративно-правового регулювання у релігійній сфері, яке полягає у виробленні ефективних механізмів реалізації конституційних прав, шляхом встановлення належних способів та меж здійснення свободи совісті та віросповідання, що в кінцевому випадку сприятиме консолідації суспільства за умови дотримання розумного балансу інтересів громадян, їх об'єднань, суспільства та держави. Констатовано, що успішний розвиток української держави нерозривно пов'язаний із гарантуванням та дієвою реалізацією загальновизнаних прав і свобод людини та громадянина, найважливішою з яких виступає свобода віросповідання. Сформульовано розуміння права на свободу совісті та віросповідання як сукупності правових норм, які закріплюють право кожного сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, вільно обирати та змінювати релігійні переконання, розповсюджувати власні релігійні або атеїстичні переконання, здійснювати релігійні обряди та церемонії, вести благодійницьку та культурно-просвітницьку діяльність.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, свобода совісті, свобода віросповідання, релігійні відносини, конституційні права, прав і свобод людини, правові норми, релігійні переконання, релігійні обряди, культурно-просвітницька діяльність, релігійні організації.

The article analyzes the current state of administrative and legal support for freedom of conscience and religion. The purpose of administrative and legal regulation in the religious sphere, which consists in the development of effective mechanisms for the realization of constitutional rights, by establishing the proper ways and limits of exercising freedom of conscience and religion, which will ultimately promote the consolidation of society, provided that a reasonable balance of interests of the public is disclosed unions, societies and states. It is stated that the successful development of the Ukrainian state is inextricably linked with the guarantee and effective realization of the universally recognized rights and freedoms of the individual and the citizen, the most important of which is freedom of religion. Formulated understanding of the right to freedom of conscience and religion as a set of legal norms, which enshrines the right of everyone to profess any religion or profess no one, to freely choose and change their religious beliefs, to spread their own religious or atheistic beliefs, to exercise and worship cultural and educational activities.

Key words: administrative and legal support, freedom of conscience, freedom of religion, religious relations, constitutional rights, human rights and freedoms, legal norms, religious beliefs, religious ceremonies, cultural and educational activities, religious organizations.

Актуальність теми дослідження. Система невідчужуваних природних прав і свобод людини і громадянина виступає органічною складовою національного законодавства. До числа основних відносяться не тільки право на життя, свободу, недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, але також природні за своєю суттю релігійні права й свободи. Останні, поряд з іншими особистими правами і свободами людини, визнаються найвищою цінністю, та оформлені конституційними нормами прямої дії. Вони визначають зміст та механізм застосування законів, а також зміст самої діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Це принципове положення означає, що всі норми права, а також правозастосовна діяльність державних органів повинні враховувати, з-поміж інших, й інтереси віруючих громадян та релігійних організацій – така вимога Основного закону країни.

У системі релігійних прав і свобод центральне місце посідає право на свободу совісті та віросповідання, які відносяться до числа основних об'єктів забезпечення релігійної безпеки особистості. У зв'язку з цим важливо визначити сутність та співвідношення категорій «свобода», «совість», «віроспо-

відання», особливості їх взаємозв'язку, і на цій основі – межі адміністративно-правового регулювання, а також можливості їх реалізації в сучасних умовах.

Проблеми співвідношення свободи совісті та свободи віросповідання, визначення меж їхнього законодавчого врегулювання на теперішній час набувають особливого значення, у зв'язку з необхідністю побудови юридично досконалої та узгодженої системи прав і свобод людини, їх дієвого гарантування, що в кінцевому випадку слугуватиме запровадженню принципів демократичної правової держави та громадянського суспільства.

Стан дослідження. З'ясування сутності та значення релігії в контексті реалізації адміністративно-правової реформи досліджено в роботах Б.І. Андрусишина, В.В. Бедь, Р. Белла, О.М. Биков, В.Д. Бондаренка, Т.А. Борозенець, М. Вебера, Д.О. Вовка, Т.В. Гаврилюка. Разом з цим, наукові дослідження вказаних та деяких інших авторів мають фрагментарний характер, опосередковано пов'язані із запровадженням адміністративно-правової реформи у державне управління, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу національного та міжнародного законодав-

ства у релігійній сфері, практики його реалізації, а також наукової літератури з обраної проблематики, проаналізувати сучасний стан адміністративно-правового забезпечення свободи совісті та віросповідання та надати науково обґрунтовані пропозиції до чинного адміністративного законодавства щодо вдосконалення релігійних правовідносин.

Виклад основних положень. Уперше нормативне визнання свобода совісті отримала у США, коли на законодавчому рівні було санкціоновано загальне право людини, підставою якого слугувала її совість, яка виступала головним орієнтиром у питаннях віри [1, с. 185-186]. Слід зазначити, що й у теперішній час найбільш загальне розуміння свободи совісті проявляється через її ідентифікацію у якості морального та юридичного права громадян на вільне визначення свого відношення до релігії, що виражається у можливості вільно обирати та сповідувати будь-яку віру.

Совість в якості правової категорії доволі часто використовується у адміністративному та інших галузях законодавства. Наприклад, відповідно до статті 2 Кодексу адміністративного судочинства, на адміністративні суди покладено завдання щодо добросовісного вчинення дій чи бездіяльності суб'єктами владних повноважень. У ст.ст. 44, 45 коментований Закон також зобов'язує учасників адміністративної справи добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки [2]. Стаття 3 Цивільного кодексу України визначає добросовісність, поряд із справедливістю та розумністю, засадничими положеннями цивільного законодавства [3].

Юридична доктрина традиційно відносить свободу совісті до особистих прав громадян [4]. У цілому ж, правове регулювання свободи совісті виступає в якості комплексної та міжгалузевої категорії, вона містить норми, які визначають зміст цієї свободи, а також заходи її гарантування, захисту та обмеження.

При цьому, захист моральності, прав та законних інтересів інших осіб спрямовані на гарантування права на духовну гідність та пов'язану із цим свободу совісті та віросповідання. Тут задіяні норми практично всіх галузей права: конституційного (проголошення та гарантування права на свободу совісті), адміністративного (порядок реєстрації та діяльності організацій, основи державного управління у сфері свободи совісті), цивільного (майнові відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією права на свободу совісті), трудового (трудова відносина у релігійних організаціях та захист прав усіх категорій працівників), кримінального права та законодавства про адміністративні правопорушення (встановлення кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення права на свободу совісті).

Адміністративні засади реалізації права людини на свободу віросповідання та організаційно-правові принципи діяльності релігійних організацій органічно впливають із конституційних положень щодо забезпечення вищевказаного права та спрямовані на гарантування рівних умов для представників різних конфесій щодо вираження своїх поглядів.

Територіально релігійні організації розміщені так: Волинь - 3287 (8,9%) організацій, Північ (в т.ч. Київ) - 5808 (15,8%), Слобожанщина - 1636 (4,45%), Поділля - 4191 (11,4%), Закарпаття - 1977 (5,4%), Буковина - 1350 (3,67%), Галичина - 6542 (17,8%), Центр - 3416 (9,3%), Південь - 3138 (8,54%), Подніпров'я - 2677 (7,3%), Донбас - 2717 (7,4%). Окремо рахуючи, 9 західних областей України мають 13156 організацій (35,8% релігійної мережі країни). Найбільша мережа у Львівській області - 3272, найменша - у Сумській - 602.

Цифри дають підстави говорити про те, що Україна плюралізується і поляризується в релігійному сенсі, що її релігійна реальність насичена багатьма традиціями, а релігійне життя різноманітне [5].

Так, відповідно до п. 2 ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, право на свободу думки, совісті та релігії підлягає лише встановленим законом обмеженням, які необхідні у демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я, моральності або для захисту прав і свобод інших осіб [6]. Аналогічна за змістом норма визначена також частиною 3 статті 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1996 року [7] та в частині 3 статті 14 Конвенції про права дитини 1989 року [8].

Відповідно до вже згадуваної статті 35 Конституції, в Україні проголошується гарантування права кожного на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [9].

Разом з цим, слід констатувати, що конституційне розуміння релігійних правовідносин та механізми їх реалізації, визначені в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» мають специфічні риси в змісті інших законодавчих актів. Наприклад, у Кримінально-виконавчому кодексі України [10] підстави відправлення богослужінь та релігійних обрядів визначені статтею 128, та виражаються у а) особистому проханні засудженого і б) зверненні релігійної організації. Загалом, процес відправлення богослужінь у пенітенціарних закладах обумовлений специфікою їх діяльності, яка пов'язана з обмеженням деяких прав і свобод людини у зв'язку з відбуванням покарання.

У той же час, у Кримінальному кодексі України [11] взагалі відсутня норма, яка б встановлювала відповідальність за перешкоджання діяльності релігійних організацій, зокрема, відправленню релігійних обрядів та віросповідання. У статті 161 коментованого нормативно-правового акту законодавець встановив відповідальність лише за порушення рівноправності громадян, залежно від їх релігійних переконань. Крім цього, маємо статтю 181 КК України, яка передбачає покарання за посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів.

Однак, питання встановлення відповідальності за перешкоджання діяльності релігійних організацій та пов'язане із цим відправлення релігійних обрядів останнім часом набуває неабиякої актуальності, що передовсім пов'язано із здійсненням тиску на представників релігійних організацій, зокрема, Української Православної Церкви Московському патріархату. Так, почастишали факти силових вторгнень до будівель, які належать зазначеній релігійній організації задля здійснення тиску на єпископів, організовуються пікети біля її будівель, відбувається незаконний збір персональних даних з закритих баз даних державних органів влади тощо.

Тому, уявляється, що відкликання проекту Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за перешкоджання діяльності релігійних організацій» є помилкою законодавця й не сприятиме консолідації віруючих та їх об'єднань [12].

Крім цього, у національному релігійному законодавстві спостерігається тенденція, за якої зміст більшості діючих нормативно-правових актів акцентовано на врегулюванні діяльності релігійних організацій, а не на порядку реалізації права кожного на свободу віросповідання. На теперішній час, на виконання Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» прийнято низку законів та підзаконних нормативно-правових актів [13; 14; 15], які спрямовані на врегулювання порядку реєстрації релігійних організацій, порядку проведення релігійно-єзнавчої експертизи, порядку передачі державного майна релігійним організаціям тощо. У той же час, залишаються відкритими численні питання реалізації права на свободу совісті представниками різних професійних та соціальних груп, таких як військові, правоохоронці, лікарі, пацієнти, які знаходяться на стаціонарному лікуванні, учні, в процесі опанування навчальних дисциплін релігійної спрямованості.

Таким чином, можна зробити висновок щодо відсутності єдиної законодавчої позиції в процесі використання правових категорій свободи совісті та свободи віросповідання.

Змістовно розуміння свободи совісті та свободи віросповідання звісно ж, переплітаються, оскільки обидві категорії стосуються моральних імперативів людської поведінки. Це й зумовило їх законодавче отождествлення, що виглядає компромісним рішенням, з огляду на складність та багатоаспектність відповідних правовідносин. У цьому контексті, у практиці

реалізації вказаних відносин слід розмежовувати їх внутрішні (мотиви поведінки) та зовнішні (гарантування, державний захист) характеристики.

Таким чином, уявляється, що категорія свободи совісті має більш широке тлумачення, ніж свобода віросповідання. Свобода совісті являє собою право переконань (не тільки релігійних, але й моральних), в тому числі на їх зміну, свободу не сповідувати жодної релігії, змінювати релігійні погляди, належність до тієї, чи іншої конфесії тощо. Своєю чергою, свобода віросповідання представляє право сповідувати віру, здійснювати релігійні обряди, відкрито проголошувати власні релігійні переконання, належність до певної релігійної течії тощо.

Представники правової науки справедливо підкреслюють, що «неприхильність особи чи соціуму до священного та релігійних норм (що відбувається на рівні свідомості) нівелює регулятивні можливості релігії та руйнує релігійний порядок» [16, с. 49]. Соціальні концепції та врівнювання провідних українських релігійних організацій дозволили науковцям зробити наступні висновки: а) свобода совісті та віросповідання, рівність релігійних об'єднань перед законом виступають пріоритетом діяльності останніх; б) особливого значення для релігійних організацій набувають державні гарантії щодо реалізації та захисту права на свободу віросповідання; в) релігійні організації, як правило, закликають своїх послідовників до толерантності та шанобливого ставлення до інших релігійних течій.

Висновки. Свобода совісті та віросповідання виступають ефективним індикатором державної адміністративно-правової політики в релігійній сфері, показником реального втілення принципів правової демократичної держави у повсякденне життя. Йому, успішний розвиток української держави нерозривно пов'язаний із гарантуванням та дієвою реалізацією загально визнаних прав і свобод людини та громадянина, найважливішою з яких виступає свобода віросповідання.

Разом з цим, призначення адміністративно-правового регулювання у релігійній сфері полягає у виробленні ефективних механізмів реалізації конституційних прав, шляхом встановлення належних способів та меж здійснення свободи совісті та віросповідання, що в кінцевому випадку сприятиме консолідації суспільства за умови дотримання розумного балансу інтересів громадян, їх об'єднань, суспільства та держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новіков В. Розвиток свободи совісті у демократичному суспільстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 183-187.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 1918.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
4. Ткаченко Є.В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (8). 2015. С. 1-18.
5. Релігійна безпека в Україні: загрози і шляхи їх подолання. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/75392/>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Голос України*. 2001. № 3.
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
8. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. Стр. 205.

9. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за перешкодження діяльності релігійних організацій». Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH78K00A.html.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи: Закон України від 17.01.2019 № 2673-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 6. Ст. 40.
14. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній спеціальній службі транспорту: наказ Мінінфраструктури від 06.06.2017 № 201. *Офіційний вісник України*. 2017. № 58. Ст. 1754.
15. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 14.12.2016 № 685. *Офіційний вісник України*. 2017. № 7. Ст. 206.
16. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Харків: Право, 2009. 224 с.